

L'ús de la crítica en els escrits de l'historiador català Joan Francesc de Masdéu

per Roberto Mantelli

La crítica històrica no solament era pròpia de la Il·lustració. Ja al segle xv, Joan Margarit s'havia encarat amb la història romana de la península d'una manera crítica. Antonio Agustín, Ambrosio de Morales, el marquès de Mondéjar també havien demostrat rigor intel·lectual en el maneig dels documents històrics. Mariana no intenta separar conscientment el que és fals del que és cert, però encoratja una actitud escèptica en el lector: «*Parece que escribo tragedias y fábulas...*»¹ La renovació dels estudis històrics que tingué lloc a València al segle xviii, fet que Antoni Mestre analitzà amb atenció, derivà de les ensenyances dels estudiosos dels darrers anys del regnat de Carles II, i sobretot de la influència directa de Manuel Martí.²

A desgrat d'aquests precedents notables, és la Il·lustració la que és i vol ser l'època de la crítica *par excellence*. Nicolás Antonio potser representa la indecisió característica de l'època anterior. Rebutjà decididament les falsificacions de Román de la Higuera, però, alhora, com a agent a Roma dels canonges del Sacromonte de Granada, defensà l'autenticitat de fallàcies tan grans com ara les sincrètiques inscripcions aràbigues en làmines de plom que començaren a aparèixer en unes excavacions del Sacromonte des del 1595.³ L'actitud dels ilustrats era més clara i coherent. Cal dir que visqueren en una època en què l'ideal de coneixement deductiu, geomètric típic del segle xvii, era substituït pel model de la física, la qual era concebuda com una ciència empírica, descriptiva. Potser l'interès nou en l'anàlisi i la descripció detallades dels fenòmens naturals enfortí la preocupació per la investigació i la dissecció crítica dels fets històrics i socio-lògics.⁴

Feijoo, Maians, Masdéu i una munió d'altres escriptors contemporanis d'aquests tothora feren èmfasi sobre la necessitat de destruir llegendes, invencions, errors i falsos prejudicis amb l'ajuda d'una crítica severa i racional. Aquesta tasca que hom s'imposà era immensa i difícil. Els cronistes medievals havien divulgat força històries pietoses de credibilitat dubtosa. En canvi, els humanistes portaren a terme estudis arqueològics i filològics de gran interès. Per llurs acu-

1. J. DE MARIANA, *Historia general de España*, llibre VIII, cap. 14.

2. A. MESTRE, *Historia, fueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del XVIII* (València 1970), ps. 26-89.

3. J. GODOY ALCÁNTARA, *Historia crítica de los falsos cronicones* (Madrid 1868), ps. 277-278.

4. J. A. MARAVALL, *Mentalidad burguesa e idea de la historia*, a «Revista de Occidente» (Madrid 1972), núm. 107, p. 260; E. CASSIRER, *The Philosophy of the Enlightenment* (Princeton 1951), ps. 201-209.

rades comparacions i edicions dels textos clàssics, de fet foren els precursors de l'erudició crítica moderna. Tanmateix, també incrementaren d'una manera significativa el nombre d'històries fictícies, ja que —a desgrat que menyspreaven les falòrnies de la historiografia medieval— elaboraren les més absurdes faules sobre els orígens clàssics de les persones el passat de les quals relataren.

En aquella època, aproximadament des de la primeria del segle XVI, començà a aparèixer a la península una nova onada, encara més forta, de falsificacions històriques: els anomenats *falsos cronicones*, entre els quals sobresortiren els del jesuïta Román de la Higuera. La intenció d'aquestes mistificacions de les cròniques medievals era la de protegir dels atacs de la crítica contemporània diverses tradicions pietoses que satisfieien la vanitat nacional o la devoció del poble, com ara la relació dels orígens apostòlics de l'Església hispànica, o la pretesa lletra dels jueus de Toledo als de Palestina, que expressava llur desaprovació de la condemna de Jesucrist, o la llegendària correspondència entre Sèneca i sant Pau. Durant el segle XVIII l'activitat dels falsificadors de la història minvà, però no desaparegué.

Masdéu qualificà la seva obra de *crítica*, i en ella hi ha prou d'això per a justificar l'ús d'aquest adjectiu. En la seva obra no hi cap «aquella antiga màxima despreciable del ipse dixit».⁵ Cal que hi hagi altres garanties de la validesa d'una afirmació. Cal que l'historiador esbrini si les fonts que fa servir són contemporànies dels esdeveniments que expliquen o, si no ho són, a quina distància són en el temps. Cal que les motivacions i simpaties dels autors antics siguin escorcollades de prop. A més, hom ha de fer comparacions amb els documents, a fi de deduir de llurs similituds i diferències allò que en pot ésser acceptat, i què n'és possible o fals. Aquestes són les màximes generals que el nostre jesuïta i els historiadors d'aquella època apliquen tothora.

El rebuig del principi *ipse dixit* també implica la secularització de la historiografia. Les Sagrades Escripures no han d'ésser venerades com a autoritats històriques infal·libles. «Non è di fede, che al senso letterale della Scrittura non appartenente a fede, né a costumi, ma solo a storia, o ad altro, debbasi da ogni cattolico dar credenza, benché fosse quel senso da tutta la Chiesa cattolica ricevuto.»⁶ J. Traggia havia mantingut que era inútil cercar informació sobre els temps anteriors a Moisès en altres llibres que els d'aquest autor hebreu.⁷ Masdéu replica que els fets històrics de la Bíblia han d'ésser considerats com a documents no divins i que hom no ha de donar-los cap prioritat especial. La veritat que la humanitat espera de «nuestras historias particulares» no és una veritat d'inspiració divina, sinó aquella de la qual són capaços tots els homes mercès a llurs recursos racionals. En segon lloc, cal que els cristians no escriguin la història només per a llur benefici, sinó per a tota la humanitat, dins la qual hi ha força pagans que no consideren l'autoritat de Moisès superior a la de Confuci o Zarathustra.⁸ Tanmateix, sembla que el nostre home mai no s'adona que l'autoritat històrica de la Bíblia en realitat pot ésser negada o contradita per altres fonts. La relació que fa dels temps antics es basa en la narració i la cronologia

5. J. F. MASDÉU, *Historia crítica de España y de la cultura española* (Madrid 1783-1805), vol. xx, p. 277. D'ara en endavant citada com a *Hist.*

6. MASDÉU, *Teologia cattolica* (arxiu jesuític d'Alcalá de Henares, ms. 1.329 M-344, sense data), p. 98.

7. J. TRAGGIA, *Aparato a la historia eclesiástica de Aragón*, I (Madrid 1791), p. 82.

8. MASDÉU, *Respuesta del autor de la Historia crítica de España... a su erudito censor el Muy Rev. P. Traggia* (Madrid 1793), ps. 84-88.

de les escriptures, i combina els relats cristians i no cristians d'una manera que evita que es contradiguin, ja que considera que els uns i els altres són de confiança. Així, sembla com si la tasca de l'historiador sigui la de combinar més que la de seleccionar. D'aquí que Masdéu lloï Lorenzo Hervás pel seu intent d'harmonitzar la cronologia que dona la Bíblia amb la que proporciona la Xina antiga.⁹ No obstant això, no hi ha dubte que hauria admès els errors de les escriptures quant a la història laica si n'hagués tingut coneixement.

D'altra banda, quan la història és unida estrictament amb el dogma, l'home afirma que l'autoritat de l'Església és superior a la de qualsevol altra font que la pugui contradir. Masdéu cregué erròniament que, durant els onze primers segles després del naixement de Jesucrist, no hi ha menció en cap document de l'ús del sagrament de l'extremunció a la península. Segons ell, el primer hispànic del qual se sap que rebé aquest sagrament és el rei Ferran I de Castella, el qual morí el 1065, però fins i tot aquest fet és incert, perquè fou referit per Jiménez de Rada i Lucas de Tuy, que escriviren el segle XIII. Aquest silenci encara és més estrany, remarca el nostre home, si hom considera que hi ha prou evidència de la pràctica dels altres sis sagraments durant aquell període. Tanmateix, des d'aquestes premisses Masdéu no arriba a la conclusió que potser l'extremunció no era coneguda pels habitants de la península dels onze primers segles de l'era cristiana. Aquest sagrament, com tots els altres, fou una institució divina, «*de donde se sigue por consecuencia necesaria, que la nación española, siendo cristiana y católica, hubo de conocerlo y usarlo*».¹⁰ Cal que hom suposi que els autors contemporanis el designaven d'una altra manera que l'expressió moderna, desconeguda pels lectors actuals. L'home també dedueix que, si més no fins al segle XI, l'extremunció sempre era administrada als malalts juntament amb el sagrament de la penitència. Els autors antics, amb les paraules «*penitencia de los moribundos*», en realitat expressaven dos sagraments: el de l'extremunció i el de la penitència. Més tard, els monjos de Cluny modificaren la litúrgia hispànica i els dos sagraments foren donats per separat, de manera que la comunió s'administrà entre tots dos. Naturalment, això creà la necessitat de referir-se a la penitència i a l'extremunció amb dues expressions diferents.¹¹

Un aspecte important dels mètodes de crítica de Masdéu és naturalment l'ús hàbil i constant que fa de les ciències auxiliars de la història: paleografia, geografia, epigrafia, numismàtica, cronologia, etc. També empra l'etimologia, però sortosament s'adona de les limitacions d'aquesta disciplina.

En l'avaluació que fa del material històric, considera que certes fonts tenen una valor moral intrínsecament superior a d'altres. En conseqüència, l'home és propens a basar les seves deduccions en certs autors, mentre rebutja completament el parer d'altres. La *Historia compostelana* és un document escrit per eclesiàstics francesos, gent deshonest que, segons ell, tenia interessos creats a donar una visió equivocada dels fets. Per tant, no són gens dignes de confiança. La llegenda dels titans és un dels diversos relats de la mitologia grega que Masdéu rebutja. Els anacronismes, la inversemblança dels episodis, les diverses ver-

9. *Ibid.*, ps. 94-95.

10. *Hist.* xv, ps. 401-402, cf. ps. 331-456; *Hist.*, xi, ps. 263-264; *Hist.*, xiii, ps. 339-340.

11. *Hist.*, xv, ps. 450-456. Vegeu el tractament erroni que Masdéu dona a la qüestió, a V. DE LA FUENTE, *Historia eclesiàstica de España* (Madrid 1873-1875), i, ps. 248-249, i l'article «*Extrema unció*», a *Diccionario de historia eclesiàstica de España*.

sions de la mateixa llegenda per autors diferents són mostrades pel nostre home com a proves de la falsedat de la narració, però, «sobre todo», allò que en prova la fallàcia és el «gusto característico de los griegos de inventar y de fingir».¹²

Brunilda, filla del rei visigot Atanagild, el 566 es casà amb Sigebert I d'Austràsia, que morí el 575. Aviat restà embolicada en una sèrie de lluites contra els dirigents de Nèustria, fins que fou morta d'una manera horrible per Clotari II el 613. Diversos historiadors francesos havien descrit Brunilda com un ésser cruel, però Masdéu dedicà unes planes de la seva obra a restaurar la bona reputació d'aquesta princesa descendent de visigots. Amb aquest propòsit, fa servir diverses menes d'arguments, alguns dels quals tenen un caire maniqueu prou reflectit en els títols de dues seccions de l'apologia: «*Hablaron mal de Brunichilde los malos*» i «*la elogiaron los buenos, y todos los escritores de su edad*».¹³

Un altre aspecte de la crítica de Masdéu —característic de la Il·lustració— és l'ús d'arguments basats en la raó pura, en virtut de la qual un fet històric declarat és negat perquè manca de versemblança racional. Per exemple, l'home estudia la manera com els primers habitants d'Europa deurién venir des de Mesopotàmia. Els historiadors havien esmentat tres rutes distintes: per terra, per mar i per aire. Masdéu declara que està avergonyit «*sólo de insinuar esta última derrota*». Però el fet que uns autors moderns assenyats com ara Ferreras i d'Herminyly hagin defensat aquesta extravagància fa que calgui refutar-la. Orígenes i alguns pares de l'Església havien insinuat que la dispersió dels pobles fou miraculosa i a través de l'aire, però malgrat que llurs opinions en matèria de fe exigeixen un gran respecte, llurs idees sobre coses alienes a la religió no han d'ésser acceptades quan no poden sostenir-se en l'evidència, o no són possibles racionalment. «*¿Para qué un milagro sin necesidad?*»¹⁴ De la mateixa manera, Masdéu refusa com a apòcrif el testament d'Alfons I d'Aragó guardat a l'arxiu del monestir de Sant Joan de la Penya. En aquest document, el rei deixa el seu regne als cavallers templers, als cavallers de l'orde de l'Hospital i als del Sant Sepulcre. El nostre home observa en aquest sentit que la *Chronica Aldefonsi*, contemporània, diu que Alfons morí sense deixar ni fills ni testament. A més, l'absurditat mateixa de l'última voluntat guardada a Sant Joan de la Penya, la «*extravagancia de llamar por herederos del reino a los caballeros de las tres órdenes ecuestres*», això sol fóra una prova satisfactòria de la falsedat del manuscrit.¹⁵

Tanmateix, l'ús que l'autor fa dels arguments sobre la versemblança o la inversemblança de certs esdeveniments no ha de ser comparat amb l'adopció d'una actitud completament racionalista en el sentit, per exemple, que caracteritza els escrits de Voltaire. Segons Masdéu, la recerca de la versemblança no implica la negació automàtica de tot allò que és sobrenatural. Una experiència transcendental com ara un miracle o una aparició assoleix versemblança quan hi ha prou evidència històrica que la sostingui. D'aquí que la ben documentada aparició de sant Jaume el 1058 tingui «*todos los indicios de verisimilitud*».¹⁶

Un altre tret de la metodologia de Masdéu consisteix a negligir completa-

12. *Hist.*, II, p. 6.

13. *Hist.*, x, ps. 256-263.

14. *Hist.*, II, ps. 74-75.

15. *Hist.* vol. XXI (Biblioteca Nacional, ms. 2.899, Roma 1806), p. 270.

16. *Hist.*, xvi, p. 89.

ment *a priori* la poesia com una font d'informació. L'home mai no creu que hi pugui haver ni un fons de veritat en el *Poema de mio Cid* o en els diversos romanços medievals que glorifiquen les gestes de l'heroi. Nogensmenys, això era una característica comuna de l'eixutesa del saber de l'època. Força de l'entusiasme que Risco sentí per la *Historia Roderici* fou motivat per la sensació que havia descobert quelcom en essència molt diferent i prou més segur que la poesia que canta les proeses del Campeador. Risco remarca que l'única manera de contraatacar l'escepticisme dels contradictors de la cançó del Cid consistia a posseir la narració d'un historiador antic «*que no estuviere inficionada con las invenciones que produjo la fantasia de los poetas, que desde el siglo XIII cantaron sus heroicidades*». Aquesta mena de poesia sobre Rodrigo Díaz és qualificada per l'autor de «*portentosas novelas, e increíbles patrañas*».¹⁷ El rebuig burleta de la musa popular era tan equivocat com la creença romàntica que la poesia vulgar era primitiva i tenia un contingut històric. L'actitud àridament erudita fou dissortada sobretot en el cas de les obres relacionades amb el Cid, ja que a la península la història en vers era més corrent que en altres països. Es tractava d'un gènere d'història per a aquells que no sabien el llatí i preferien unes narracions més llargues que les que feien els lacònics cronistes. Era una poesia propera en el temps als fets que cantava, i en el cas del *Poema de mio Cid* fou composta menys de cinquanta anys després de la mort de l'heroi.¹⁸ Aquesta epopeia fou publicada per primera vegada el 1779 per T. A. Sánchez, que havia endevinat correctament l'època en què hom l'escribí, i en conseqüència, cregué que no podia dubtar-se dels esdeveniments principals de l'obra, «*aunque no se descarten muchas vulgaridades que se inventaron después, a que dieron fundamento tantos hechos grandes y verdaderos*».¹⁹ Però la docta historiografia hispànica contemporània no féu cap cas de les seves paraules.

L'anàlisi que Masdéu fa de les fonts de la història peninsular sempre ha estat classificada d'«hipercrítica». Hom n'ha jutjat les pretensions com a destructives, i la metodologia com a excessivament rigorosa. B. Croce ha fet notar que la distinció entre crítica i hipercrítica és estranya i irracional des del punt de vista filosòfic. Naturalment, la darrera ve de la primera, puix que no hi pot haver una crítica òptima que no pugui ésser excedida. Els documents històrics no poden ésser diferenciats entre bons i dolents. Tots són de malfiar, car llur veritat mai no pot ser provada més enllà de tot dubte. No hi ha, res d'objectable filosòficament pel que fa a la hipercrítica històrica. No es tracta d'un abandó de la veritat, sinó simplement una desviació de les regles de la crítica acceptades habitualment, les quals són artificials i discutibles.²⁰

Quins són els trets de la hipercrítica de Masdéu? ¿De quina manera i fins a quin punt parteix dels convencionals preceptes contemporanis de la crítica erudita? Primer de tot, cal fer èmfasi en el fet que aquest autor mai no adopta una actitud escèptica. Contràriament, condemna el pirronisme en història (que florí a la França del segle XVII i no havia desaparegut encara al segle XVIII) en

17. M. RISCO, *La Castilla y el más famoso castellano* (Madrid 1792), ps. I i v.

18. MENÉNDEZ PIDAL, *La España del Cid* (Madrid 1947), I, ps. 47-51.

19. T. A. SÁNCHEZ, *Colección de poesías castellanas anteriores al siglo XV* (París, 1842), proemi, p. 18. Johann Müller, en el seu *Der Cid nach der Quellen* (Frankfurt 1805), considerà el *Poema de mio Cid* com un document històric de confiança, però l'ús que en féu ha estat jutjat «*bastante inhábil*» per Menéndez Pidal, I, ps. 16-17.

20. B. CROCE, *Teoria e storia della storiografia* (Bari 1948), ps. 24 i 123-124.

uns termes molt forts. L'home admet que hi ha hagut falsificadors de molta expertesa, però creu que això no és suficient per a dubtar de l'autenticitat de tot allò que hom escriví en el passat. Una actitud de desconfiança així equivaldria a tractar les possibilitats com si fossin evidències, seria el mateix que condemnar un home que sembla completament innocent en la suposició que podria ésser culpable. Un capteniment d'aquesta mena, continua Masdéu, faria impossible «*la ricerca di ogni storica verità*».²¹

En realitat, l'objectiu primer i accessible de la història és la veritat. La tasca del crític és investigar les dades del passat, de manera que la veritat pugui resplendir. «... *Yo trabajo para limar de fábulas y embustes la historia nacional*», «*yo hago honor a la verdad, alma de la historia*». El deure de l'historiador és dir tota la veritat sense amagar-ne res d'important.²² Jo diria que aquesta veritat de la qual hom diu que és capaç la història no és d'una mena diferent de la de les altres branques del saber. Masdéu no sembla que pensi, com Voltaire, que la paraula «segur» —que denota un saber del tipus «dos i dos igual a quatre» o «jo penso», «jo existeixo», «jo pateixo»— hagi de ser emprada molt poques vegades en història, i només amb la significació específica de «força probable».²³ Traggia diferenciava *la pura verdad* de *la verdad històrica*, considerant la darrera com a inferior a la primera. Masdéu es befa d'aquesta distinció.²⁴

Sovint l'home s'adona que la veritat té una vàlua intrínseca, però que alhora és la base real de la funció didàctica de la història. A l'historiador mai no li ha d'ésser permès d'alterar o suprimir l'evidència per a donar una lliçó important o encoratjar una creença útil o pietosa. Masdéu no pot sostenir cap idea d'aquesta mena perquè, segons ell, mai no pot haver-hi cap contradicció veritable entre la crítica rigorosa i el valor didàctic d'allò que és descobert per mitjà d'ella.

Els benedictins de la congregació de sant Maur, amb un gran candor i amb una coherència encara més gran amb llur fe, bastiren llur enorme obra erudita damunt la suposició que la veritat i el catolicisme havien de coincidir. Aquesta rigorosa crítica fou un intent intrèpid de treure a llum la veritat i de defensar amb ella la posició catòlica. D'una manera semblant, la labor historiogràfica de Masdéu és alhora crítica i apologètica. La millor *Laus Hispaniae* serà una història erudita que exigeixi ésser crítica. Els estrangers menyspreen Espanya perquè no en saben la veritat. La funció de la crítica és la de reconstruir amb exactitud com passaren les coses en realitat i restablir així la reputació espanyola. Els benedictins de sant Maur probablement pensaren que calia que la història crítica exalcés necessàriament el punt de vista catòlic, mentre que el nostre home només considera que *allò que ell sap del passat* és molt gloriós per al seu país. Això no obstant, el patriotisme de Masdéu és tan apassionat, que sovint sembla com si cregués d'una manera inconscient que la crítica en història ha d'enaltir inevitablement la seva estimada nació.

Maians i Masdéu. Habitualment els historiadors de la cultura han vist en ells els dos representants principals de la crítica excessiva a Espanya. Però el biògraf més recent de l'estudiós valencià ha demostrat prou bé que l'anomenada

21. MASDÉU, *Difesa crítica degli antichi atti del S. martire Emidio* (Ascoli 1794), ps. 58-59.

22. *Hist.*, XXI (manuscrit, Biblioteca Nacional); p. 3; *Hist.*, IV, p. 394; *Hist.*, XVIII, ps. 175-176.

23. CROCE, p. 230.

24. MASDÉU, *Respuesta... a su erudito censor el muy rev. P. Traggia*, ps. 83-84.

hipercrítica de don Gregori, lluny d'ésser destructiva, significà precisament el punt principal de la reforma cultural del país. Maians creia que hom només pot basar sòlidament la millora cultural de la península en la veritat. Bastir-la damunt un sòl menys ferm no tindria sentit. En conseqüència, la crítica esdevé una eina indispensable a fi de fer-la servir amb severitat inexorable. Per això, Maians sovint desaprova Flórez perquè no denuncia, a causa d'escrúpols religiosos, tradicions i llegendes que no poden ésser defensades, com ara la creença en la predicació de sant Jaume per terres hispàniques. La crítica, atesa la importància que té, cal que també sigui acuradament erudita. Això explica les censures constants d'aquest autor valencià pel que fa a l'obra crítica de Feijoo, la qual considera vulgar, superficial, majoritàriament treta dels diccionaris francesos, no d'una recerca pacient, tal com hauria calgut. En les seves empreses i en la correspondència, l'estudiós valencià fa èmfasi invariablement en el fet que la decadència cultural del país ha d'ésser remeiada per mitjà de l'estudi de la història. Cal que la reforma es basi en l'edició acurada de les fonts històriques originals i en llur anàlisi crítica.²⁵ Lluny de tenir un propòsit final negatiu, don Gregori desfà per tal construir en uns fonaments més sòlids. Menéndez y Pelayo compara la crítica de Masdéu amb una «*hacha demoledora*»,²⁶ però, almenys d'una manera teòrica, aquesta destrució metafòrica és un instrument tan constructiu com la de Maians. Tanmateix, contràriament a aquest, la intenció del nostre jesuïta no és la de canviar o millorar la vida intel·lectual de la península, sinó la de defensar la història hispànica dels atacs de l'estranger.

Ara que hem examinat les pre-concepcions teòriques de Masdéu i que també hem vist la mena d'instruments crítics de què disposa, és útil que fem una mirada de conjunt a la seva obra crítica real. Les pàgines de la 1 a la 61 del segon volum de la seva *Historia crítica* tenen un títol significant: «Espania fabulosa». Les planes de la 169 a la 209 consisteixen en unes *Ilustraciones* que fan referència al mateix tema. En aquestes dues parts de l'obra, l'autor fa una neteja sistemàtica de tots els relats mitològics, sobretot dels grecs i llatins, que afecten la història d'Espanya. La llegenda de l'imperi dels titans, que s'estenia des de l'Eufrates fins a la costa atlàntica, amb Ibèria sota el govern directe de Plutó; els suposats viatges d'Hèrcules a la península; els Argonautes, o Ulisses, i totes les llegendes semblants són rebutjades per Masdéu com a invencions sense sentit. L'home observa que la majoria d'aquests mites es troben plens d'episodis d'una mena tan extraordinària que no poden ser creguts pels éssers racionals. A més, els autors grecs i els llatins donen versions diferents de les mateixes històries, i aquestes variacions treuen credibilitat a allò que diuen. Amb tot, l'historiador català admet que certes parts de la mitologia grega poden tenir una interpretació històrica.

Masdéu dedica més atenció a les falsificacions d'Annius de Viterbo, l'estudiós dominic que el 1498 publicà diversos textos apòcrifs dels autors antics. La seva obra també incloïa mistificacions de les històries escrites per Berosus, a partir de les quals més tard féu un relat sobre els primers vint-i-quatre reis hispànics.

25. MESTRE, *Historia*, ps. 69-89, 193-217; *id.*, *Ilustración y reforma de la Iglesia, pensamiento político-religioso de don Gregorio Mayans y Siscar* (València 1968), ps. 110-116 i 165-181. Generalment, els il·lustrats consideraven l'estudi de la història important per a causar la regeneració cultural d'Espanya. Cf. MARAVALL, *Mentalidad*, ps. 254-255.

26. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, v (Madrid 1964), ps. 230-232.

Aquesta narració completament imaginària comença amb Tubal i comprèn l'Hèrcules de Líbia, Atlas (que donà el seu nom a l'oceà Atlàntic), Gerió l'Àfrica i el Gerió de tres caps. Les falòrnies d'Annius assoliren un gran acolliment, i Masdéu té raó en fer èmfasi sobre llur influència nefasta. Els humanistes havien proveït patriòticament les històries de diversos països amb uns brillants orígens mitològics, perquè, per a ells, el passat més il·lustre era el de la Grècia clàssica. Per a Masdéu, a la península no li calen aquestes falses glòries, «*para que pueda presentarse en las historias con toda aquella pompa, y majestad que la hagan respetable al mundo*».²⁷ Tot i que el nostre home se sent mogut pel mateix desig de glorificar el seu país, no accepta la veneració dels humanistes per les coses clàssiques. A més, veu la crítica mateixa com una glòria. Els països crèduls es desacrediten ells mateixos, mentre que les nacions crítiques augmenten llur fama per llur actitud. D'aquí que Masdéu remarqui amb satisfacció que Annius era italià, no hispànic, i que els estrangers, no els ibèrics, eren els que dedicaven més atenció a les seves fantasies. Efectivament, els autors de la península foren els primers que refutaren les llegendes d'Annius, i l'illustre jesuïta intenta demostrar tot això amb detall.²⁸ Crec també que les figures de la mitologia grega no podien atreure Masdéu a causa de la baixa opinió que tenia de la civilització hel·lènica, i pel caràcter estranger que posseïen. Els autors patriòtics de les darreres dècades del segle xv, com ara Sánchez de Arévalo, Fabricio de Vagad i àdhuc l'humanista Joan Margarit, demostraren, per exemple, una aversió unànime per les històries sobre l'estada d'Hèrcules a la península, a causa de la condició no hispànica de l'heroi.²⁹

Probablement és en el volum XXI de la seva *Historia* que l'home dona el millor esbós de l'actitud general que adopta envers els escrits medievals. Masdéu explica que l'any 1134 Alfons VII de Castella-Lleó cedí la ciutat i el territori de Saragossa al comte de Barcelona Ramon Berenguer IV.³⁰ L'autor segueix la *Chronica Aldefonsi* (el fautor de la qual creu que és de fiar perquè escriu a l'època dels fets), i llança invectives contra diversos historiadors moderns que han menyspreat aquesta crònica, preferint l'autoritat d'uns escrits de poca confiança. Masdéu apunta amb sarcasme que aquesta preferència ha comportat sis versions diferents i contradictòries del mateix esdeveniment, segons els distints escrits que aquells historiadors trien a l'hora d'informar-se.

Per al nostre autor, els pergamins dels arxius són força útils per a donar més validesa a allò que hom ja sap, i també perquè poden portar llum als fets inconeguts, però creu que és frívol i pernicios fer-los servir per a rectificar «*nuestras historias antiguas*», ja que això només pot causar confusió, desordre i escepticisme en el nostre coneixement del passat. Els escrits són molt útils quan són contemporanis i autèntics, remarca Masdéu, però dissortadament la majoria, i sobretot els que es guarden a les esglésies i als monestirs, «*(verdad que no quisiera decir) o son originales inventados, o copias alteradas*».³¹ L'historiador s'a-costa a les fonts d'una manera hipercrítica, però que aspira a una reconstrucció

27. *Hist.*, II, ps. 60-61.

28. *Hist.*, II, ps. 38-50.

29. R. B. TATE, *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo XV* (Madrid 1970), p. 23.

30. A. BALLESTEROS sosté que aquest acord tingué lloc el 1139 (*Historia de España*, Barcelona 1961, II, p. 498).

31. *Hist.*, XXI (manuscrit, Biblioteca Nacional, *op. cit.*) ps. 280, 278-279.

ferma del passat. Defuig l'escepticisme i prefereix el relat de les cròniques contemporànies al dels contradictoris pergamins. I el fet que aquest prejudici contra aquesta mena de documents —bé que exagerat— era justificable, ho podem veure en un curiós fragment de V. de la Fuente, on de primer blasma el nostre jesuïta com a hipercrític, perquè refusa els escrits de l'arxiu del monestir de Sant Joan de la Penya, i en acabat admet que aquest refús dels documents probablement tenia més sentit que l'intent de Fr. Casaus de reivindicar-los davant les crítiques de Masdéu.³²

Els herois populars de l'edat mitjana són, naturalment, un altre dels objectius principals de la crítica de l'autor. Les històries de Bernardo del Carpio i dels Infantes de Lara, que explica breument, són rebutjades tot seguit com a completament llegendàries.³³ Masdéu també considera fantàstiques moltes de les gestes de Ferran González, com ara la guerra contra el rei de Navarra, Sanç II de Pamplona, i el duel en el qual el darrer perdé la vida. D'acord amb els càlculs del nostre home, Sanç II morí l'any 924, quan Ferran González era un infant o encara no havia nascut (data la mort d'aquest el 970, tot i que no té cap idea de quan havia nascut). Masdéu també es mofa de les expedicions del famós comte contra els musulmans a causa de llur irregularitat cronològica, llur gran nombre i pel caire increïble que tenen, així com pel fet que contradueixen les narracions dels historiadors antics. Totes les coses que adornen la vida del comte són considerades per ell com a inventades almenys tres-cents anys després de la seva mort. Hom diu que dos epitafis relacionats amb aquest heroi foren obra dels monjos de San Pedro de Arlanza el segle XIII, i un altre és atribuït a una època encara més tardana. L'home mostra prou desgrat pel seu Ferran González històricament retallat, no llegendari, el qual titlla de «*voluble y revoltoso*», trets que el despòtic segle XVIII abominava.³⁴ Quan el rei de Lleó Ordoni III aconsegueix de dominar l'ingovernable comte, Masdéu se'n felicita. «*Con la fama de las hazañas del rey de León se acobardaron todos sus enemigos, y en particular el conde Ferrán González, que a pesar de su natural altivez hubo de sujetarse a servirle en la guerra que emprendió contra los moros...*»³⁵ Tanmateix (perquè la bona reputació de Catalunya no hi és compromesa, em penso), la seva animositat envers Ferran González mai no s'acosta, ni de bon tros, a l'odi que sent per l'altre heroi castellà: Rodrigo Díaz de Vivar.

Pel que fa al Cid, cal veure si l'actitud extremament escèptica del nostre historiador quant a l'existència del personatge es justificava pels documents de què disposava, a més de la *Historia Roderici*, que considerava espúria i no pogué veure com a manuscrit, i pel *Poema de mio Cid*, la vàlua del qual no intuï. R. Dozy sembla que perdona prou Masdéu en escriure, al començament del segle XIX, que totes les fonts que esmenten el Cid i són escrites abans del 1212 presenten una munió de ficcions i errors o són «*très rares et très maigres*». En relació amb allò que fou escrit després del 1212, Dozy dubta d'atorgar gaire confiança als cronistes del segle XIII, «*quand il s'agissait du Cid, qui, comme nous l'apprend la biographie d'Alphonse VII, était déjà devenu le héros de chants*

32. DE LA FUENTE, III, p. 303, i F. A. CASAUS I TORRES, *Respuesta a algunos puntos de la Historia crítica de España* (Madrid 1806).

33. *Hist.*, XII, ps. 81-83 i 282-284.

34. *Hist.*, XII, ps. 249 i 249-260.

35. *Hist.*, XII, p. 228; cf. MENÉNDEZ PIDAL (ed.), *Historia de España*, VI, ps. 138-139.

populaires un demi siècle après sa mort».³⁶ Això no obstant, crec que Dozy exagerava força les coses i que era incitat pel desig de rebaixar la importància de les fonts de què disposava Masdéu, a fi de destacar la vàlua del descobriment que ell féu a Gotha, el 1844, d'un text llarg i significatiu sobre el Cid, escrit el 1109 (només deu anys després de la mort de l'heroi) a Sevilla per l'autor àrab Ben Bassam.³⁷

Tot i que la informació sobre Rodrigo Díaz escrita abans del segle XIII fos escassa, existia, i Masdéu esmenta el text d'una crònica en llatí redactada al sud de França al voltant de l'any 1141 on es diu que la mort del Cid a València fou dolorosa per als cristians i ben rebuda pels infidels. Però l'home refusa de reconèixer l'autenticitat d'aquesta afirmació, perquè no es troba confirmada per altres documents de l'època, «*de lo cual se sigue según la buena crítica, o que la crónica Maleacense no se escribió en el año 1141, o que el articulillo que tiene de la muerte de Rodrigo ha sido añadido posteriormente*».³⁸

Tanmateix, l'hipercrític Masdéu accepta de tot cor la totalitat de les tradicions pietoses que fan referència a l'evangelització de la península. Per a ell, sant Jaume restà efectivament per terres hispàniques, bé que per poc temps, i viatjà de Galícia al centre d'Aragó. A continuació, partí cap a Jerusalem, on fou sentenciat a morir decapitat per Herodes l'any 43 o 44 dC. Però el seu cos fou tornat a la península Ibèrica pels seus deixebles i enterrat en un sepulcre de marbre a Santiago de Compostella.³⁹ A més, el nostre home no té escrúpols de consciència a afirmar que la tomba venerada pels pelegrins a Santiago és la que conté realment les despulles de l'apòstol, i accepta que fou descoberta miraculosament el segle IX mercès a una resplendor extraordinària que hom podia veure de nit damunt el bosc que amagava les precioses relíquies.⁴⁰ Ultra això, Masdéu defensa amb intrepidesa la veracitat de l'aparició de la Mare de Déu a sant Jaume a Saragossa.⁴¹ De la mateixa manera, l'home sosté que sant Pau predicà per terres hispàniques i que consagrà —juntament amb sant Pere a Roma— set persones de la península, les quals foren enviades a continuació a cristianitzar llur país.

A part la visita de sant Pau (Rom. xv, 28: l'apòstol expressa el desig d'anar a Hispània), el nostre historiador no pot presentar cap documentació de l'època per a les seves afirmacions. Per exemple, en el cas de sant Jaume, els primers documents que hom pot fer servir per a defensar la seva missió a la península són del segle IV; per a sostenir la pretensió que el seu cos es troba enterrat realment a Santiago de Compostella, només hi ha unes fonts que daten del segle IX en endavant; i pel que fa a la tradició escrita que construí una església dedicada a la Mare de Déu a Saragossa, cal datar-la també, com a molt aviat, des del segle IX. Per tant, Masdéu s'ha de recolzar en una pretesa tradició oral que restà intacta durant diverses centúries i, en efecte, no vacilla a fer-ho. L'antiguitat de la religió catòlica a la península és utilitzada per l'autor com un argument que garanteix la veritat de les seves tradicions apostòliques: «*Es cierto que España no tiene testimonios auténticos de esta tradición [la dels set barons apostòlics];*

36. R. DOZY, *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le Moyen Âge* (Leiden 1881), II, ps. 3-4.

37. *Ibid.*, ps. 6-7.

38. *Hist.*, XX, ps. 359-360.

39. *Hist.*, VIII, ps. 204-206.

40. *Hist.*, XIII, ps. 387-390.

41. *Hist.*, VIII, ps. 222-223.

*pero también es igualmente cierto, que ninguna Iglesia de toda Europa, fuera de la romana puede alegar mejores fundamentos que la española, de sus principios y antigüedades eclesiásticas.»*⁴²

L'absència secular de contradiccions o negacions d'una tradició pietosa esdevé una prova de la seva autenticitat: «*Lo cierto es que la tradición de la antiquísima iglesia de Zaragoza (que ahora es templo y entonces no sería sino una capilla) no ha tenido jamás oposición alguna hasta la edad de los manuscritos apócrifos, de que se fió el cardenal Baronio (como dije) con sobrada felicidad.»*⁴³

Es tracta d'una metodologia completament diferent de la que Masdéu fa servir envers les fonts sobre el Cid, en el cas de les quals rebutja un document gairebé contemporani dels fets perquè no té el suport d'altres evidències de l'època.

L'escepticisme en aquestes qüestions era una actitud prou establerta el segle XVIII. Diversos autors estrangers ja havien posat en dubte la validesa d'aquestes històries pietoses. Al sud dels Pirineus, en les disputes inacabables per la primacia eclesiàstica, els partidaris de les pretensions de Toledo havien intentat de desacreditar la missió de sant Jaume, amb el propòsit de donar un cop mortal a les ambicions de la ciutat de Santiago. El segle XVI García de Loaisa introduí en la seva col·lecció de textos de concilis un (no autèntic) del Concili IV del Laterà en el qual el llavors primat de Toledo Jiménez de Rada negava la tradició de l'apòstol Jaume i que no obtingué resposta del bisbe de Santiago; aquest silenci fou interpretat com una prova de la inconsistència d'aquella història pietosa.⁴⁴ Dos homes del segle XVIII, Manuel Martí i Gregori Maians, impel·lits per la necessitat d'ésser severament crítics, havien negat les visites de sant Pau i de sant Jaume (Maians només la del darrer) en llur correspondència privada.⁴⁵

¿Per què Masdéu, de vegades hipercrític, esdevé crèdul tan de pressa a l'hora d'estudiar els orígens apostòlics de l'Església hispànica? Sens dubte, un tractament escèptic del tema hauria provocat una cridòria al país i àdhuc hauria pogut comportar el perill de perdre el favor del rei, el qual mantenia Masdéu amb generositat mitjançant diverses pensions. De segur, però, que el seu punt de vista no era determinat per la prudència, perquè hom pot adonar-se de l'entusiasme genuí de la defensa que en fa. D'altra banda, si només s'hagués mogut per la prudència, hauria pogut limitar-se a fer una crítica rigorosa de les fonts de la qüestió sense expressar les seves opinions, com Maians havia fet en els seus *Chronicones impugnados*.

Les deficiències crítiques de Masdéu en aquesta matèria només poden ésser explicades satisfactòriament com a determinades pels seus sentiments envers el seu país. Els orígens apostòlics de l'Església hispànica són per a ell una glòria nacional i incomparable. En conseqüència, els defensa sobre la base d'una tradició acceptada que, malgrat que no pugui ésser sostinguda per evidències contemporànies, tampoc no pugui ésser desautoritzada per altres fonts que la neguin o contradiguin clarament.

Flórez, que també afirmà les tradicions apostòliques, adoptà un punt de vista

42. *Hist.*, VIII, p. 209.

43. *Hist.*, VIII, p. 223.

44. GODOY ALCÁNTARA, ps. 10-15.

45. MESTRE, *Ilustración*, ps. 182-194.

semblant, ja que féu una distinció rigorosa entre les històries profanes i les sagrades. Per tal de condemnar un esdeveniment no religiós, l'home creia que n'hi havia prou amb els arguments negatius (això és, la manca de documentació contemporània o quasi contemporània dels fets), mentre que per a refutar les coses religioses cal trobar raons positives, cosa que vol dir que una llegenda pietosa ha d'ésser vindicada fins que hom no en proporcioni proves de la falsedat, fins i tot si se sosté únicament en la tradició oral.⁴⁶ Les actituds de Flórez i de Masdéu són similars, però no idèntiques. La distinció que fa el primer entre esdeveniments sagrats i profans és equiparada per una altra entre fets patriòtics i no patriòtics en els escrits del nostre jesuïta. Tanmateix, dubto que Masdéu fos conscient d'aquesta diferència que feia. Palesa un gran escepticisme sobre l'existència del Cid a causa de la insatisfacció que li produeix la documentació de l'època que la prova (i la poca que creia que hi havia la rebutja queixant-se perquè és tan minsa). És cert que també veié diverses contradiccions —de pes, segons ell— en les fonts sobre aquell heroi, però el seu to apassionat no permet cap dubte que hi havia una motivació emocional que l'impulsava a exagerar-les. En el cas de Rodrigo Díaz era el patriotisme català que determinava les seves opinions, perquè el Cid havia insultat el comte de Barcelona; en altres casos, era el seu nacionalisme espanyol. El refús de la *Historia compostelana*, una de les cròniques medievals més valuoses, és produït indubtablement per la xenofòbia contra els monjos francesos que l'escriviren, pel disgust causat per llurs parers ultramuntans, i per la indignació que Masdéu sent davant la poc afalagadora descripció de la vida eclesiàstica hispànica que hom hi fa.⁴⁷ El tractament rigorós que aquest autor fa dels escrits monàstics s'accentua òbviament a causa de llur freqüent contingut ultramuntà que minva els drets dels bisbes i del príncep del país.

En les denegacions que fa de les històries que deshonren la península (o Catalunya), rebutja severament d'acceptar allò que no pot ésser provat amb documents contemporanis, i alguns d'aquests els desestima com a falsos o no segurs. En canvi, quan afirma les tradicions relatives a sant Pau i sant Jaume, en té prou amb el fet que no foren negades durant molts segles. La sensibilitat extrema del seu patriotisme també podria explicar (tenint en compte altres factors) per què la part més reeixida de la seva obra fou la referida a la Hispània romana, pagana. Proveït d'una cultura clàssica excellent, treballador diligent i mogut per un gran amor per l'objecte del seu estudi, l'època clàssica generalment el lliurà de les dificultats d'heure-se-les amb qüestions polèmiques de gran contingut patriòtic com ara les dels segles de l'era cristiana.

(traducció de Carles Alier)

46. MESTRE, *Historia*, ps. 198-210.

47. *Hist.*, xx, ps. 1-146; prèviament, MASDÉU havia parlat bé de la *Historia compostelana* (cf. *Hist.*, xiii, p. 389).